

“BİR YÂR SEVDİM EL ALDI” TÜRKÜLERDE RAKİP ALGISI

Doç. Dr. Hatice İÇEL*

ÖZ: Rakiple ilgili çalışmalar genellikle klasik Türk edebiyatı sahasında yapılmıştır. Oysa âşık ve rakip arasında yaşanan rekabet ve çekişme klasik Türk şiirinin yanı sıra halk şiirine ve bu bağlamda türkülere de yansımıştır. Özellikle de aşk temasının hemen hemen her yönüyle işlendiği türküler âşık, sevgili ve rakip arasındaki ilişki hakkında oldukça zengin ve özgün örnekler barındıran ürünlerdir. Âşık ile sevgilinin ilişkisine zarar veren ve bazen de ikisinin sonsuza kadar ayrılmasına sebep olan rakip, türkülerde çeşitli adlandırmalar ve sıfatlarla yer almaktadır. Rakip kavramı, türkülerde işlenmesine rağmen kelimenin çok sık kullanılmadığı görülmektedir. Bunun yerine genellikle Türkçe olan –el (eller), yad, yad el, vb.- kelimeler tercih edilerek rakip kavramı işlenmiştir. Bunların dışında daha birçok ad veya sıfatın da rakibi karşılamak için kullanıldığı görülmektedir. Bazı türkü metinlerinde ise herhangi bir adlandırma yapılmadan rakibin işlendiği görülmektedir. Bu türkülerde işlenen tema ve bu kapsamda kullanılan çeşitli ifadelerden hareketle muhatabın rakip olduğu anlaşılmaktadır. Makalemizde konu, gerek çeşitli adlandırmaların yer aldığı ve gerekse de herhangi bir adlandırmanın bulunmadığı -ancak rakibin işlendiği- türkü örneklerinden hareketle incelenmiştir. İncelememizde örnek olarak kullanılan metinler, TRT repertuarına da girmiş olan ve çeşitli basılı kaynaklarda yer alan binlerce türkünün taranması yoluyla seçilmiştir. İnceleme sonucunda rakibin türkülere yansıyan özellikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkü, halk şiiri, rakip

“I Loved One, Someone Got Her” / Perception of the Antagonist in Folk Songs

ABSTRACT: The studies about antagonist are generally carried out in the field of classical Turkish literature. However, the competition between the lover and the antagonist has reflected on the folk poetry and thus on the folk songs beside the classical Turkish poetry. Especially the

* Ömer Halisdemir Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl. haticeicel@hotmail.com

folk songs which treat the subject of love in all aspects are the products which compose way too rich and authentic samples about the relationship between the lover, loved and the antagonist. The antagonist, who harms the relationship between the lover and the loved and sometimes causes them to separate forever, has taken its place in the folk songs through diverse denotations and roles. Even though the concept of antagonist is used in the folk songs, we see that the word is not used too often. Instead, the concept of antagonist is treated through the Turkish words *-el (eller), yad, yad el*, (foreign person/people, someone, strange) and etc. Above them, so many names and titles are also used to depict the antagonist. In some folk song texts, it is seen that the antagonist is processed with no naming. Based on the subject processed in those folk songs and diverse expressions used in that context, it is understood that the addressee is the antagonist. In this article, we have studied the concept of antagonist on the basis of folk songs samples where the antagonist is either stated by name or implied. The texts used in our study as sample have been chosen through the scanning of thousands of folk songs present at diverse press sources and included in the TRT repertoire. As a result, the characteristics of the antagonist that are reflected on the folk songs are ascertained.

Key Words: Folk song, folk poetry, antagonist

Giriş

Aşk şiirlerinin kadrosundaki -âşık ve sevgilinin dışında- istenmeyen şahıs olan rakiple ilgili çalışmalar, genellikle klasik Türk edebiyatı sahasında yapılmıştır. Makaleden kitaba uzanan çeşitlilikteki bu çalışmalardan biri olan *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* (Ankara 1989) adlı eserde İskender Pala, rakibi “*Divân şiirinde âşık-maşûk ikilisi arasında âşık ile yarışan ve ona ortak olan kişidir.*” (Pala 1989: 408) şeklinde tarif etmiştir. Pala, ağyâr kelimesini açıklarken rakibin özelliklerini şöyle belirlemiştir: Ağyâr kötü, çirkin, zararlı, zalim, kıskanç ve dedikoducudur. Sevgilinin çevresinde olduğundan âşığı ona yaklaştırmaz. Domuz, tilki, akrep, zağ, şeytan, dev, kâfir, gammaz, iftiracı, eğri, yavuz, nâdân, belâ, mekes, kara yüzlü, bed çehreli, vb. divan şiirinde ağyâr için kullanılan sıfatlardandır (Pala 1989: 21-22).

Ahmet Atilla Şentürk tarafından hazırlanan *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîb'e Dair* (İstanbul 1995) adlı eser ise divan şiirindeki rakip profilini çıkaran -bu alanda yapılmış- yayınlardandır. Şentürk divan şiirindeki rakibin özelliklerini incelemiş, vasıflarını “ekşi yüzlü, acı yüzlü, soğuk, kuru, fitneci, eğri sözlü, taş yürekli, nâdân, kör, karaktersiz, menfaatçi, kâfir, dinsiz, Kızılbaş, Hâricî, kendini beğenmiş” şeklinde belirlemiş ve onun benzetildiği unsurları ise “dev, şeytan, köpek, tilki, eşek,

domuz, karga, akbaba, kuzgun, baykuş, akrep, yılan, diken, ölüm ve bağ-bân” (Şentürk 1995: 42-89) olarak tespit etmiştir.

Âşık ve rakip arasındaki –sevgili uğruna yaşanan- rekabet ve çekişme klasik Türk şiirinin yanı sıra halk şiirinde de işlenmiştir. Ancak konuyla ilgili olarak halk edebiyatı sahasında fazla bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Şükrü Elçin’in “Türk Halk Şiirinde Üç Unsur (Âşık-Sevgili-Rakîb)” (Elçin 1997/2: 55-60) adlı makalesinde konu genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. Vahap Çetin tarafından hazırlanan *Türk Saz Şiirinde Âşık-Sevgili ve Rakip* adlı yüksek lisans tezinde ise bazı âşıkların şiirlerinde (Âşık Ömer, Gevherî, Karacaoğlan, Dadaloğlu, Dertli, Erzurumlu Emrah, Seyranî, Sümmanî, Âşık Şenlik, Âşık Veysel) âşık ve sevgilinin yanı sıra rakip de incelenmiştir. Çalışmada ele alınan âşıkların şiirlerinde rakiple ilgili olarak “a’da, ağyâr, amansız, avcı, bed fiâl, bedkâr, cin, deli, diken, düşman, ecnâs, el, erbâb-ı garaz, fâsık, gece yüzlü, hasetçi, hıncır, hoyrat, kâfir, kahpe, kalles, kara yüzlü, köle, köpek, kötü, kötü dilli, kötü yüzlü, merdud, münâfık, nâcins, nâehil, nâseza, sâki, şer, şeytan, teres, yabancı, zalim” gibi kelime ve sıfatların kullanıldığı tespit edilmiştir (Çetin 2009: 217-227). Biz de makalemizde benzer bir yaklaşımla türkülerde rakibi, bu ifadenin yanı sıra rakip yerine kullanılan diğer kelimeler ve bunların yer aldığı örneklerden hareketle inceleyeceğiz.

Aşk temasının hemen hemen her yönüyle işlendiği türküler âşık, sevgili ve rakip arasındaki ilişki hakkında oldukça zengin ve özgün örnekler barındırmaktadır. Âşık ile sevgilinin ilişkisine zarar veren ve bazen de ikisinin sonsuza kadar ayrılmasına sebep olan rakip, türkülerde çeşitli adlandırmalar ve sıfatlarla yer almaktadır. Rakip kelimesinin divan şiirinin aksine türkülerde çok sık yer almadığını görüyoruz. Türkülerde “rakip” ifadesi yerine en çok kullanılan kelimenin “el (eller)” olması da bunu göstermektedir. Yabancı anlamına gelen “yad” ve iki kelimenin birlikte kullanımından oluşan “yad el” tabiri de rakibi karşılamak için türkülerde sıklıkla yer almaktadır. Halk, bu ürünlerde kavramı karşılamak üzere Arapça “rakip” (Parlatır 2006: 1387) kelimesi yerine Türkçe olan “el”, “yad” ve her iki kelimenin birleşmesinden oluşan “yad el” tabirini kullanmayı tercih etmiştir. Ayrıca yaban, yabancı, yad avcı, hoyrat, yaban, kötü, ağyâr, soysuz, engel, ortak ve özge kelimeleri de türkülerde rakibi karşılamak için kullanılmıştır. Bazı türkü metinlerinde ise rakibi vurgulayan herhangi bir kelime yer almamasına rağmen tema ve tema kapsamında kullanılan ifadelerden hareketle bu metinlerde rakibin işlendiği anlaşılmaktadır.

Aşağıda türkü metinlerinden ilk olarak “rakip” kelimesinin, ardından ise bu kavramı karşılamak için kullanılan diğer kelimelerin yer aldığı

örnekler incelenmiştir. Çalışmamızda örnek olarak kullanılan metinler, basılı kaynaklarda yer alan ve TRT repertuarına da girmiş olan binlerce türkü incelenerek seçilmiştir.

1. Rakip

Türkülerde rakip anlamını vermek üzere “rakip” kelimesinin kullanıldığı örnekler sayıca oldukça azdır. Bu durumda yukarıda da belirtildiği üzere “rakip” kelimesinin Arapça (Parlatır 2006: 1387) olmasının, türkülerin ise -genellikle halk yaratması olması dolayısıyla- çoğunlukla Türkçe kelimelerle oluşturulmasının etkisi vardır. Rakip kavramının işlendiği TRT repertuarına girmiş bu türkülerden birisi anonim olmayıp, Kul Siyah mahlaslı bir âşığa aittir. Diğerleri anonim olan metinlerde rakip kelimesinin şu şekilde kullanıldığını görüyoruz:

Aşağıda verilen ve Tokat / Zile yöresine ait olan türküde (TRT 2006: 1/3) âşığın rakiple arasının ezelden beri iyi olmadığı ve kalbinin rakipten aldığı darbelerden dolayı daima yaralı olduğu işlenmektedir. Metinde rakip kelimesinin “iragip” şeklindeki kullanımını -başta “i” ünlüsünün türemesi ve “k” sesinin “g”ye dönüşmesini- ağız özellikleriyle izah edebiliriz. Nitekim türkülerin ait oldukları yörelerin ağız özelliklerini yansıması oldukça doğal bir durumdur. Aynı zamanda “i” ünlüsünün mısraı vezne uydurmak için de kelimenin başına eklenmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

*Ta ezelden âşıkların kalbine
Değer iragipten (anam) taş deli gönül
(TRT 2006: 1/3).*

Kul Siyah mahlaslı âşık ise aşağıdaki mısralarda sevgili uğruna ölmenin kolay olduğunu, ancak rakiple birlikte bulunmanın zor olduğunu dile getirmiştir. Âşık için sevgili vazgeçilmez, tek ve eşsiz bir varlıktır. Onu böyle bir konuma oturtan âşığın sevgiliden beklentisi ise kendisinin de onun için tek ve kıymetli olmasıdır. Bundan dolayı rakiple bir arada bulunmak ona çok zor gelir.

*Aşığa ser vermek dostuna kolay
Neyleyim rakiple derilmesi güç
(TRT 2002: 3/15).*

Klasik şiirde âşığın rakibin ölmesini istediği gibi (Batislam 2013: 24) türkülerde de âşığın duası ve beklentisi rakibin ölmesi yönündedir. Çünkü ancak rakip ölünce âşık sevdiğine kavuşacaktır.

*Ben Samsun'a mektup yazdım aynı da gelmedi
Ben Allaha çok yalvardım rakip ölmedi
(TRT 2006: 1/71; Yücel 2015: 73).*

2. El (Eller)

Türkülerde rakip ifadesi yerine en çok Türkçe olan “el (eller)” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Yabancı / yabancılar anlamına gelen “el (eller)” kelimesinin yer aldığı türkülerde, rakip kavramı şu şekilde işlenmektedir:

Âşık, hayatta kaldığı müddetçe sevgiliyi bir başkasına yâr etmeyecektir. Karşısına koca bir şehir halkı dikilse bile onlara karşı gelecek ve sevdiğini “el”e vermeyecektir. O ölmeden sevgilisi asla ele varamaz.

*Kim ayrılmış ben ayrılmam yârimden
Ölmeyince vermem seni ellere (aman aman)*
(TRT 2006: 1/313).

*Ordu'nun dereleri
Aksa yukarı aksa
Vermem seni ellere
Ordu üstüme kalksa (sürmelim aman)*
(TRT 2006: 2/630; Yücel 2015: 672).

*Nice ki bu canım sağ
Vermem seni ellere*
(TRT 2006: 2/660).

Sevgilinin derdini ve nazını çeken, onun her isteğini yerine getiren âşığın sevdiği buna rağmen bazen kendi isteğiyle, bazen de başka sebeplerle onu terk ederek “el”e gider. Türküler içerisinde sevdiği “el”e varan âşığın üzüntüsünü ve yakınmalarını işleyen birçok metin vardır. Aşağıda bunlardan seçilen birkaç örnek verilmiştir:

*Ben sevdim eller aldı
Bana yazık değil mi*
(Özbek 1994: 511; Öztelli 1983: 146).

*Çarşamba'yı sel aldı
Bir yâr sevdim el aldı*
(Öztelli 1983: 98; TRT 2006: 1/209).

*Derdin belân ben çektim
Ellere verdim seni*
(Özbek 1994: 206; Öztelli 1983: 142).

*Güzel Ayşe'mi eller almış
Kime varıp ne diyem a canım*
(Özbek 1994: 113).

*Hangi kitapta yazır
Ben sevem eller ala*
(TRT 2006: 2/515; Yücel 2015: 542).

*Hele hele odaları sel aldı
Hele hele Aysa gelini el aldı
(Yücel 2015: 274).*

*Sevdiğimi eller almış
(Aman annem) O da bana ar geliyor
(Lele yandım o da bana ar geliyor)
(TRT 2002: 3/152).*

*Yüz bin mihnet ile bir bağ bitirdim
Ben yâri bezettim (yâr yâr) el aldı gitti
(TRT 2006: 1/228).*

Sevgilinin “el”e gitmesine neden olan bazı faktörler vardır. Gurbet bu unsurların başında gelmektedir. Mâni, halk hikâyesi vb. anonim halk edebiyatının diğer türlerinde olduğu gibi türkülerde de gurbet ve gurbete gitme sık sık işlenir. Gurbete genellikle para kazanmak –bu para bazen başlık parasıdır- için gidilir. Ancak bin bir ümitle ve sevgiliye kavuşma hayaliyle gidilen gurbet, bazen sevgili ve âşığın ebediyen ayrılmasına neden olur.

*Yağmur yağar, dereleri sel alır
Gurbete gidenin yârin el alır
(Öztelli 1983: 333).*

Âşığın yoksulluğu da sevgili ile ayrılmasının ve sevgilinin “el”i tercih etmesinin nedenlerinden birisidir. Nitekim sevgili gerek kendi isteğiyle gerekse de ailesinin baskısıyla maddî durumu daha iyi olan rakibi âşığa tercih eder.

*Bana geleydin de ölür müydün acından
Söz verdin de gelin oldun ellere
(TRT 2002: 3/45).*

Türkülerde sevgilinin “el”e varma nedenlerinden birisi de âşığın ailesidir. Geleneksel toplum yapısında erkeğin, ailesinin onaylamadığı bir evliliği gerçekleştirmesi oldukça güçtür. Ailesini evlilik konusunda ikna edemeyen ve sevgilisi bir başkasına varan âşık, üzüntüsünü şu sözlerle dile getirir:

*Anneme babama geçmedi sözüm
Kendi elim ile verdim ellere yâri (ellere dostu oy oy)
(TRT 2002: 3/124).*

Bazen de dışarıdan hiçbir etki olmaksızın sevgili rakibi tercih eder. Sebepsiz yere âşığa küsen sevgilinin -âdeta ondan intikam almak için- “el oğlu” olarak değerlendirilen rakibe varması bir türküde şöyle işlenmiştir:

*Elma idim gündün yana yarıldım
 (Ah) Ne dedim de kömür gözlüm darıldın
 (Aman ah darıldın aman)
 Darıldın da el oğluna sarıldın
 (TRT 2006: 1/313).*

Âşık, sevgiliyi başkasına yâr etmemek için çareyi bazen ona yalvarmakta bulur.

*Ela gözlerini sevdiğüm guzim
 Elleri görüp de bizden vazgeçme
 (TRT 2002: 3/44).*

Bazı türkülerde ise âşık, bedduaya sığınarak sevdiğiyle evlenen rakibe duyduğu kin ve öfkeyi dile getirir.

*Ben sevdim eller aldı
 Mevlam bağışlamasun
 (TRT 2006: 2/535).
 Ben sevdim eller aldı
 Görmesun hayırını
 (TRT 2006: 2/535).*

Türkülerde rakip, genellikle erkek figür olarak görülmektedir. Ancak aşk ilişkisinde kadını sembolize eden sevgili de âşığı rakibi olarak gördüğü diğer kadınlardan kıskanır. Bu nedenle bazı türkülerde rakip, kadın olarak da karşımıza çıkmaktadır. Gurbete giden âşığın sevgilinin başkasına varmasından korktuğu gibi, sevgilinin korkusu da âşığın başka bir güzelle evlenmesidir.

*Tez gel ağam, tez gel eğlenmeyesin.
 Elde güzel çoktur, evlenmeyesin
 (Özbek 1994: 258; Öztelli 1983: 87).*

3. Yad

Yabancı anlamındaki “yad” da türkülerde rakip kavramı yerine kullanılan kelimelerden birisidir. Aşağıda kelimenin türkülerdeki işlenişi örneklerden hareketle incelenmiştir.

Âşığın ölüm araya girmedikçe, sevgiliden vazgeçmeyeceği ve onu “yad”a vermeyeceği şöyle dile getirilmiştir:

*Benim yârim incelerden bek ince
 Yadlara sardırmam ben ölmeyince
 (TRT 2002: 3/29).*

Âşık yârini “yad”ın almaması için bazen dua ederken, bazen de sevgilinin kendisinden “yad”la gezmemesini ister.

*Yüce dağ başında yayılan atlar
Yârımın koynuna girmesin yadlar*
(Özbek 1994: 143).

*Vebâlim boynuna yadınan gezme
Merhametsiz elinden yaram var benim*
(Özbek 1994: 171).

Aşağıda verilen ve Malatya yöresinden (TRT 2006: 1/262) alınan bir türküde ise “yad” kelimesinin erkeği değil, kadını sembolize ettiği görülmektedir. Bu bağlamda “yad” sevgilinin rakibidir, ancak âşık sözüne sadık olduğu için “yad”a gönül vermemektedir.

*Değirmene giremem (allılar allılar)
Yad’a meyil veremem (allılar allılar)
Söz verdim birisine (allılar allılar)
Artık geri dönemem (allılar allılar)*
(TRT 2006: 1/262).

4. Yad El

El kelimesinin “yad” sıfatıyla birlikte kullanımından oluşan “yad el” de türkülerde rakibi karşılayan ifadelerden birisidir. Tabir, rakip anlamını vermesi bakımından “el” kelimesiyle hemen hemen aynı kullanım sıklığına sahiptir. Bu bağlamda “yad el” tabirinin geçtiği bazı türkü örnekleri ve tabirin bunlarda nasıl işlendiği aşağıda verilmiştir:

Âşık, sevdiğini asla kimseyle paylaşmak ve yad ele vermek istemez. TRT repertuarında yer alan beş farklı türküde bu istek, hemen hemen aynı kelimelerle –ikisinde “vay” ünleminin eklenmesiyle- şöyle dile getirilmiştir:

Vemem seni yad ellere ellere
(TRT 2006: 1/48).

Vemem seni yad ellere ellere
(TRT 2006: 1/313).

Vemem seni yad ellere ellere
(TRT 2006: 2/516).

Vemem seni yad ellere ellere (vay vay)
(TRT 2006: 2/595).

Vemem seni yad ellere ellere (vay)
(TRT 2006: 2/710).

Rakip sadece âşık için değil, sevgili için de zulüm kaynağıdır. Doğayısıyla sevgilinin âşığı bırakarak yad ele varması onun için zulüm, âşık için ise ince hastalığa yakalanması hatta ölmesi demektir.

*Beni koyup yad ellere varırsan
Sana zulüm bana ölüm değil mi
(Oy gelin gelin sevdalı gelin öldürdün beni)*
(TRT 2006: 1/21).

*Nasıl verem olmayım
Eller sarıyor seni*
(TRT 2006: 1/106).

Âşık, sevgilinin yad ele gönül vermesinden korkar ve yad ele varması ihtimaline karşı sevgiliye beddua ederek onu bu niyetinden vazgeçirmeye çalışır. Klasik şiirde âşık genellikle rakibe beddua ederken (Battılam 2013: 24), türkülerde sevgili de rakip yüzünden zaman zaman bu beddualardan payına düşeni alır. Sevgiliye edilen bedduaların yer aldığı bazı türkülerden alınan mısralar aşağıda verilmiştir:

*Varır yad ellere meyil verirsen oy
Kış ola bağlana yolların dostum*
(Yücel 2015: 152).

*Yad ellere gönül veren gişiler
Dilerim ki cehenneme düşeler
Düşeler de cızır mızır bişeler*
(TRT 2006: 2/607).

*Ölümü göresin de yad ele bakma
Bakarsan da bakanların kör olsun*
(TRT 2002: 3/127).

Sevgilisi yad ele verilen âşık, bu onulmaz derdine çare bulabilmek için bedduaya başvurmanın yanı sıra bazen de canını alması için Allah’a dua eder. Çünkü sevgiliyi yad elin almasının acısını ancak ölüm dindirebilecektir.

*Dediler ki yâri yad eller almış
Kadir Mevla'm nasip eyle ölümü*
(Yücel 2015: 651).

Klasik şiirde sevgili genellikle âşığa yüz vermez ve âşığın tüm uyarılarına rağmen rakibe yakınlık gösterir (Pala 1989: 21-22). Bazı türkülerde de sevgilinin âşıkla değil rakiple (yad elle) ilgilendiği işlenmektedir. Sevgilinin yad elle konuşması âşığın gözünde onun güzelliğini bile hiçe indirir.

Bülbülün davası hep güllerinen

Senin şirin dilin yad ellerinen

(TRT 2006: 1/173).

Neynim güzel olduğun

Yad elnen konuşursun

(Özbek 1994: 512; Öztelli 1983: 148; TRT 2006: 2/718).

Sevgili bazen gönül bahçesine yad elleri doldurur, âşığın özene bezene büyüttüğü gülleri de onlara yoldurur.

Dostun bahçesine yad eller dolmuş

Gülünü toplarken fidanın kırmış

(Öztelli 1983: 106).

Âşık sevgiliye sadık davranıp yad elle konuşmazken,

Göz açtım seni gördüm

Yad ile konuşamam

(TRT 2006: 2/574).

sevgili sözünde durmayarak yad ele gönül verir.

Evvelden ikrar verip (nanay nanay zalim nanay kibar nanay)

Sonradan dönüş m'olur (yad ele bakma ciğerim yakma)

(TRT 2006: 2/501).

Âşığın sevgiliden yad ele gönül vermemesini istemesinin nedenlerinden birisi de sevgilinin dile düşmemesidir. Sevgilinin bir başkasına gönül vermesi âşığı üzecek bir durumdur. Bunun üzerine bir de kendisinin en ufak bir söz söylemeye bile kıyamadığı sevdiği hakkında el âlemin kötü konuşması onu daha da üzecektir. Aslında âşığın niyeti sevgiliyi dile düşmekle korkutarak onun rakiple arasına mesafe koymasını sağlamaktır.

Yad ele gönül verme (nazlı yâr)

Hep ellere söz olur (bir danem)

(TRT 2006: 1/269).

5. Yad Avcı

Türkülerde rakip yerine kullanılan kelime gruplarından birisi de “yad avcı”dır. Sevgili bazen kendi isteği dışında farklı sebeplerle rakiple birlikte olmak zorunda kalabilir. Bu durum turnanın avcı karşısındaki çaresizliğine benzer. Yani turnanın avcı karşısında nasıl kolu kanadı bağlanmışsa ve savunmasız bir durumdaysa sevgili de rakip karşısında çaresizdir. O, âdeta avcı olan rakip karşısında kolu kanadı bağlanmış bir turna gibidir. Turna (avcı tarafından avlanan turna) türkülerde sevgiliyi karşı-

lamak üzere sık kullanılan bir motiftir. Tek eşli olarak yaşayan ve sadık bir hayvan olan turnanın, eşi öldükten sonra yedi yıl onu beklediği rivayet edilmektedir (Elçin 1997/1: 63). Rakip, sevgiliyi zor kullanarak almak suretiyle hem âşığa hem de sevgiliye acı çektirir. Bu bağlamda avcı tarafından avlanan turna motifi, türkülerde rakibin acımasızlığını vurgulamak için kullanılmıştır. Zira halk arasında yaşayan bir inanışa göre turnayı öldürmek ya da ona zarar vermek günahdır ve turnayı öldüren kişinin başına mutlaka bir felaket gelir (Elçin 1997/1: 66). Savunmasız bir hayvan olan turnayı vuran avcı ne kadar gaddarsa âşık ve sevgiliyi ayıran rakip de onun kadar gaddardır.

*Hayli demdir durnam gezeriz ayrı
Kayilim rüyama görseydim bari
Yad avcı avlamış dönemez gayrı
Bağlanmış kanadı kolu durnanın*
(TRT 2006: 1/149).

6. Yaban / Yabancı

Yaban ve yabancı kelimeleri de “yad” kelimesi kadar sık olmasa da türkülerde rakip kavramını karşılamak için kullanılmıştır. Âşığın gönül ve düşünce dünyasında rakip, hem kendisine hem de sevgiliye yabancısıdır. Onun dünyası iki kişiliktir, bu dünyada üçüncü -kişi kim olursa olsun- elbette yabandır / yabancısıdır. Sevgilinin yabana varması düşüncesi âşığı her zaman korkutmaktadır. Bu korkusunu dile getiren âşık, aynı zamanda rakibi “telli turnası”nı vuran bir avcıya benzetir.

*Korkarım sevdiğim vara yabana
İşte bu gönlümün cananı geldi*
(TRT 2006: 2/664; Yücel 2015: 704).

*Eşimden ayrıldım, ben burda kaldım
Yabancılar vurmuş telli turnamı*
(Öztelli 1983: 297).

7. Hoyrat

“Kaba, kırıcı ve hırpalayıcı” (Türkçe Sözlük 1998: 1/1006) anlamlarına gelen hoyrat, türkülerde rakip yerine kullanılan kelimelerden birisidir. Rakibin kaba tavırları âşığın yanı sıra sevgiliyi de incitmektedir. Bu özelliğinden dolayı ona hoyrat sıfatı da verilmiştir. TRT repertuvarında yer alan Pir Sultan Abdal mahlaslı olan (TRT 2006: 1/286) ve aşağıda bir bendi verilen türküde rakibin hoyrat tavırlarıyla sevgiliyi nasıl hırpaladığı şöyle ifade edilmektedir:

*Dostun bahçesine bir hoyrat girmiş
Korudur hey benli dilber korudur
Gülünü dererken dalını kırmış
Kurudur hey benli dilber kurudur (canlar kurudur)*
(TRT 2006: 1/286).

Hoyrat rakip, âşğın feryadına aldırmandan dostun bahçesine girerek onunla birlikte olur.

*Çığrışır bülbüller gelmiyor bağban
Hoyrat dost bağından yâr yâr gül aldı gitti*
(Yücel 2015: 245).

Sevgilinin hoyrat rakibe ilgi göstermesi âşğın yazını kışa çevirir. Hatta onun ölümüne sebep olur. Sevgiliyi rakiple görmek âşğın hayata küsmesi ve ölmesi için yeterli bir sebeptir.

*Hal bilmez hoyratı sararsın cana
Ağustos ayında başa gış gelir*
(TRT 2006: 1/394; Yücel 2015: 415).
*Taze sarmaşığım hoyrat bedene
Sarılırsan ben ölürüm unutmama (dost unutmama)*
(TRT 2002: 3/136).

8. Kötü

Türkülerde sevgili ve âşğı ayıran rakibin bu yönünü vurgulamak için kullanılan kelimelerden biri de “kötü”dür.

Sevgili, âşık için âdeta bir gül bahçesidir, kendisi ise o bahçenin bağbanıdır. Sevgili, âşğın binbir mihnetle yetiştirdiği gülleri bir kötüye yoldurmak suretiyle onu üzmektedir.

*Mihnet ile yetirdiğim gülleri
Vardın gittin bir kötüye yoldurdun*
(TRT 2006: 2/556).

Âşğın uğruna deli divane olduğu sevgiliden vazgeçmeme nedenlerinden birisi de onu bir kötüye kaptırmamaktır.

*Ne sabra takat ne dilde karar (oy)
Gönül mecnun olmuş Leylâ'sın arar (oy)
Vazgeçsem seni bir kötü sarar (oy)
Görünce divâne etti yâr beni (oy)*
(TRT 2002: 3/42).

Âşğın sevmeye bile kıyamadığı sevgili, bazen âdeta ona inat rakibe varır. Âşık bu durum karşısında üzüntüsünü şu sözlerle dile getirir:

*Şurda bir kötünün koynuna girmiş
Şu benim sevmeğe kıyamadığım
(TRT 2002: 3/143).*

9. Soysuz

Âşığın rakip için kullandığı hakaret ifade eden sıfatlardan birisi de “soysuz”dur. Malatya yöresine ait olan (TRT 2002: 3/63) ve aşağıda bir hanesi verilen türküde âşık, sevdiğine el sözüne uyup kendisini dinlemediği ve bir soysuza gönül verdiği için “evin yıkılsın” diyerek beddua etmektedir. Rakibe soysuz sıfatının verilmesinin altında bir başkasının sevdiğini alan kişinin ancak soysuz olabileceği düşüncesi yatmaktadır.

*Kırmızular da giyme dedim giymişsin
El sözüne de uyma dedim uymuşsun
Yıkılaydı da hanen harap olaydı
Gidip bir soysuza da meyl vermişsin (le le de vermişsin)
Aman aman da vermişsin
(TRT 2002: 3/63).*

10. Engel

Klasik şiir geleneğinde rakip, sevgili ve âşık arasında engeldir (Battislan 2013: 23). Türkülerde de rakip, sevgili ve âşığın kavuşmasında bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla rakibin bu özelliğine vurgu yapılmış ve rakip, “engel” kelimesiyle özdeşleştirilmiştir. Bu bağlamda “engel” rakip yerine kullanılan bir kelime olarak onu tanımlamaktadır. Rakip, âşık ve sevgilinin birlikteliğini engellemekle kalmamakta; aynı zamanda sevgiliyi baştan çıkarmak için her fırsatı değerlendirmektedir. Bu nedenle türkülerde “engel”den sık sık yakınılmakta ve onun yüzünden yaşanan üzüntü dile getirilmektedir.

TRT repertuarında bulunan ve Erzincan yöresine ait olan (TRT 2006: 1/173; Yücel 2015: 186) bir türküde âşık, kendisiyle değil de yad ellerle sohbet eden sevgiliye “Sevdiğim engellerle gez, benim gözüme görünme” diyerek sitem etmektedir.

*Bülbülün davası hep güllerinden
Senin şirin dilin yad ellerinden
Çık salın sevdiğim engellerinden
Görünme gözüme lazım değilsen
(TRT 2006: 1/173; Yücel 2015: 186).*

Ahmet Talat Onay da bir Çankırı türküsünden alınan aşağıdaki mısralarda geçen engel kelimesinin rakip için kullanıldığını belirtmiştir.

*Kömür gözlüm günüm geçdi zâr ile
Haçan yâri görsem engeller ile
(Onay 1996: 403).*

11. Ağyâr

“*Yabancılar, rakipler, eller, başkaları*” (Parlatır 2006: 51) anlamına gelen ağyâr kelimesi, klasik Türk şiirinde rakiple eş anlamı olarak kullanılan kelimelerden birisidir (Pala 1989: 21). Genellikle halk şiiri metinlerinde sık kullanılan bir kelime olmamasına rağmen, gazel tarzında yazılan ve TRT repertuvarına türkü olarak giren bir metinde geçtiği görülmektedir. Şanlıurfa yöresinden derlenen (TRT 2006: 2/587) ve aslında şair Yaşar Nezihe Hanım (Bükülmez) tarafından kaleme alınan “*Mecnun İsen Ey Dil Sana Leyla Mı Bulunmaz*” (Bükülmez 1340: 193; Fedai 2010: 707) mısraıyla başlayan metinde vefasız bir sevgili işlenmektedir. Metnin gazel olması dolayısıyla klasik Türk şiiri motifleriyle süslenerek işlenen sevgili, mecliste saki olarak dudağının şerbetini âşığa değil ağyâra ikram etmektedir. Buna gücenen âşık ise elbette bana da bir saki ve şarap bulunur diyerek ona sitemini belirtmektedir.

*Sun şerbet-i lâl-i lebin ağyara vefasız
Saki mi bulunmaz bana bir sehpa¹ mı bulunmaz
(TRT 2006: 2/587).*

12. Ortak

Ortak kelimesi Türkçede “kuma” (Türkçe Sözlük 1998: 2/1697) anlamında da kullanılmaktadır. Kelime bu anlam bağlamında bir türkü metninde rakip kavramını karşılamak için kullanılmıştır. Ancak “ortak” kelimesinin anlam dünyasında erkeği değil, kadını ilgilendiren bir rakip söz konusu olduğu için buradaki rakip de kadındır. Yukarıda da değinildiği üzere rakip genellikle erkek olmasına rağmen, bazı türkülerimizde kadının da sevdiğini diğer kadınlardan kıskanması dolayısıyla ikinci bir kadını rakip olarak görüyoruz. Özellikle Türk toplumunda geçmişte erkeklerin çeşitli nedenlerden dolayı –çocuksuzluk, erkek çocuğunun olmaması, başka birisini sevmesi, maddî durumunun iyi olması, vb.- eşlerinin üzerine evlendikleri bilinmektedir. Toplumun kanayan bir yarası olan kuma getirme ve üzerine kuma getirilen kadının çektiği sıkıntılar, diğer halk edebiyatı ürünlerinde olduğu gibi türkülere de konu olmuştur. Aşağıda bir hanesi verilen türküde “ortak” olarak nitelenen rakip, yine isten-

¹ Repertuvarda “sehpa” olarak yer alan kelimenin aslı “sahbâ”dır (bk. Bükülmez 1340: 193; Fedai 2010: 707). Metnin türkü olarak yer aldığı diğer bir kaynakta da kelime “sahbâ” şeklinde geçmektedir (Yücel 2015: 625).

meyen bir şahıs olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın evine ve eşine “ortak” olmaya çalışan rakibini “dış kapının direği”ne benzeterek, onu istemediğini şu sözlerle dile getirir:

Eski evin merteği (eğlen sunam eğlen)
Ben istemem ortağı (yandım sunam oy)
Ben istemem ortağı (yandım sunam oy)
Ortak bana ne yapar (eğlen sunam eğlen)
Dış kapının direği (yandım sunam oy)
 (TRT 2006: 1/327).

13. Özge

Türküler içerisinde özge kelimesinin rakip yerine kullanıldığı bir metin tespit edilebilmiştir. Kelimenin yer aldığı TRT repertuarına da girmiş olan bir Azerbaycan türküsünde (Özbek 1994: 105; TRT 2002: 3/35) rakiple ilgili olarak farklı bir bakış açısıyla karşılaşmaktayız. Türküde başkasına gönül veren bir sevgili motifi işlenmektedir. Ancak bu durum karşısında âşığın rakibe veya sevgiliye herhangi bir kızgınlığı söz konusu değildir. Aksine âşık “yeni sevdana kurban olurum” diyerek âdeta rakibe karşı olan sevgisini dile getirmektedir.

Bilmem meni niçün atmış unutmuş
Ehd ü peymanına kurban olduğum
Yohsa özgesine üzünü tutmuş
Yeni sevdasına gurban olduğum

(Özbek 1994: 105; TRT 2002: 3/35).

Âşığın bu tavrı, klasik şiirde âşığın rakibe müdârâ etmesiyle açıklanır: “*Bütün hile ve düzenleri karşısında çaresiz kalan âşık sonunda tek çareyi rakibe olan bütün kin ve nefretini gizleyerek, onunla iyi geçinmekte bulur.*” (Şentürk 1995: 58). Şentürk, bu durumu açıklamak için Yahya Bey’e ait bir gazeli örnek verir ve Yahya Bey’in müdârâyı abartarak rakibi sevmeye başladığını belirtir (Şentürk 1995: 58). Bu bağlamda yukarıda verilen türkü bendinde de aynı anlayışın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

14. Rakibi İsimlessiz Olarak İşleyen Metinler

Türkülerde rakibin bazen dolaylı olarak –bir adlandırma yapılmadan- işlendiği de görülmektedir. Bu tür metinlerde rakibi vurgulayan herhangi bir kelime veya kelime grubu yer almadan rakip kavramı işlenir ve onunla ilgili duygular ifade edilir.

Aşağıda yer alan mısralarda âşığın kendisini yârdan ayırana ve sevgiliyi öpene beddua etmesi, bu sözlerin rakibe söylendiğini göstermektedir.

*Beni yârdan ayıran (vay)
Gömlek geysin al ataştan (yâr yâr)
(TRT 2002: 3/36).*

*Pul pul olsun dökülsün
Seni öpen dudaklar da
(Öztelli 1983: 69; Yücel 2015: 243).*

Yukarıda da değinildiği gibi gurbet, türkülerde iki sevdalının arası-
na rakibin girmesinin ve ayrılmalarının nedenlerinden birisidir. Dolayı-
sıyla aşağıda verilen mısralarda gurbete giden âşık, sevdiğini “beni al-
datma” diyerek tembih etme gereğini duyar. Bu durum da âşıklar için bir
rakibinin olabileceği düşüncesinin bile ne kadar korkunç olduğunu gös-
termektedir.

*Bir pınar yaptırdım dipten kaynatma (Gürcüm ben ölem)
Kurban olam gelin beni oynatma
(Yâr n’olur n’olur gül n’olur n’olur)
Gurbete gidiyom beni aldatma (Gürcüm ben ölem)
İşin gücün düzen imiş nazlı yâr
(Yâr haydi haydi söz verdi caydı)
(TRT 2002: 3/41).*

Sevdiğinin bir başkasıyla evleneceğini duyan âşık, ona aşağıda ve-
rilen mısralarla seslenerek kendisi sağken evlenmemesi, evlenecekse bu-
nu kendisinin ölümünden sonra yapması hususunda yalvarmaktadır:

*Duydum gelin olisin
Dur ben ölüm elden al
(Yücel 2015: 24).*

Çiçeğini veya gülünü rakibe toplatan / yolduran sevgili, türkülerde
sık işlenen motiflerden birisidir. Âşık, sevgilinin rakibe çiçeklerini yol-
durduğunun (onunla fiziksel olarak yakınlaştığının) farkına varmasına
rağmen ona sitem etmekle yetinir ve ondan vazgeçmez. Ancak sevgilinin
rakibi sevmesi ve onunla evlenmesi, âşığın ondan umudunu kesmesine
neden olur.

*Var git hakigatsiz bende nen galdı
Devşirttin çiçeği, dalda nen galdı
Yar sevmesen kesmez idim umudu
Evlenmişsin daha bana nen galdı
(Özbek 1994: 135).*

Yukarıda değinildiği üzere türkülerde rakip, bazen de kadın olarak
karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda verilen metinde eşi yeniden evlenen (üze-
rine evlenilen / kuma getirilen) bir kadının rakibinden dolayı yaşadığı
üzüntü şu sözlerle dile getirilmektedir:

*Furun üstüne furun
Duyun komşular duyun
Yâr üstüme evlenmiş
Derdime çare bulun vay vay vay vay*
(Özbek 1994: 146).

Sonuç

1. Rakip türkülerde işlenen bir kavram olmasına rağmen kelime sık kullanılmamaktadır. Rakibi karşılamak için türkülerde en çok “el, yad ve yad el” kelimeleri kullanılmaktadır. Kavram için saz [âşık] şiirinde en sık “ağyâr” kelimesinin yer alması (Çetin 2009: 230) türkülerin Türkçe kelime kullanımında –en azından bu kavramın anlatımında- bağlam bakımından kendilerine en yakın tür olan âşık şiirinden bile farklı olduğunu göstermektedir.

2. Yaban, yabancı, yad avcı, hoyrat, yaban, kötü, ağyâr, soysuz, engel, ortak ve özge de türkülerde rakip yerine kullanılan kelimelerdendir.

3. Rakip, sevgili ve âşığa sürekli acı çektirir. Türkülerde rakibin bu özelliği kötü, soysuz, hoyrat, yaban, yabancı, yad avcı ve engel gibi sıfatlarla dile getirilmiştir.

4. Rakip genellikle erkek figürü sembolize etmesine rağmen, söyleyicisi kadınlar olan türkülerde sevgilinin âşıktan kıskandığı kadını da simgelemektedir.

5. Bir rakibinin olabileceği ve onun sevgilisini elinden alabileceği düşüncesi bile âşığı üzme yeter. Nitekim bu nedenle gurbete giden âşık -âdeta gözü arkada kalarak- bu konudaki endişesini türkülerde sık sık dile getirir.

6. Türkülerde rakibe çeşitli şekillerde beddua edildiği görülmektedir. Bu beddualardan bazen sevgili de kendine düşen payı alır. Âşık, sevmeye bile kıyamadığı sevgiliye aslında yine rakip yüzünden beddua etmektedir. Zira sevgili, âşığı terk ederek -onun yerine- rakibi tercih etmiştir.

7. Âşığın sevdiği zaman zaman rakibe yâr olur ve onunla evlenir. Âşık ile sevgilinin ayrılmasına, âşığın yerine rakibin sevgiliyle evlenmesine neden olan bazı faktörler vardır. Türkülere halkın yaşanmışlıkları dolayısıyla giren bu unsurları şu şekilde belirleyebiliriz:

a) Sevgilinin âşığa kızarak veya küserek kişisel tercihi sonucunda rakiple evlenmesi.

b) Âşığın maddî durumunun kötü olması ve sevgilinin ya da ailesinin parasal bakımdan güçlü olan rakiple evlenmeyi tercih etmesi.

c) Âşığın çeşitli sebepler ile –halk edebiyatı ürünlerinde genellikle para kazanmak amacıyla- gurbete çıkması. Gurbette geçen uzun yıllar sonucu sevgilinin başka biriyle (rakiple) evlenmesi.

ç) Âşığın ailesinin sevdiği kızı istememesi sonucunda ayrılığın gerçekleşmesi ve sevgilinin rakibe varması.

KAYNAKÇA

- BATİSLAM, H. Dilek (2013), “Divan Şiirinde Rakip ve Leyla Hanım’ın Rakip Gazeli”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/13, s. 21-35.
- [BÜKÜLMEZ], Yaşar Nezihe (1340), *Feryâdlarım*, İstanbul: Vatan Matbaası.
- ÇETİN, Vahap (2009), *Türk Saz Şiirinde Âşık-Sevgili-Rakip*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ELÇİN, Şükrü (1997/1), “Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi”, *Halk Edebiyatı Araştırmaları I*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 63-75.
- _____ (1997/2), “Türk Halk Şiirinde Üç Unsur (Âşık-Sevgili-Rakîb)”, *Halk Edebiyatı Araştırmaları I*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 55-60.
- Yaşar Nezihe*, (Çev. Fedai, Harid) (2010), İzmir: Dinç Ofset Matbaası.
- ONAY, Ahmet Talât (1996), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ÖZBEK, Mehmet (1994), *Folklor ve Türkülerimiz*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÖZTELLİ, Cahit (1983), *Halk Türküleri / Evlerinin Önü*, Ankara: Özgür Yayıncılık.
- PALA, İskender (1989), *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, C. I-II, Ankara: Akçağ Yayınları.
- PARLATIR, İsmail (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1995), *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîb’e Dair*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TRT (2006), *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi -1-*, Ankara: TRT Müzik Dairesi Yayınları.
- TRT (2006), *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi -2-*, Ankara: TRT Müzik Dairesi Yayınları.
- TRT (2002), *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi -3- (Uzun Havalalar)*, Ankara: TRT Müzik Dairesi Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (1998), 1-2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YÜCEL, Selami (2015), *Türk Sözlüğü Ekli Tüm Türküler / En Geniş Türk Sözlüğü Arşivi*, Ankara: Alter Yayıncılık.